Hadis ve Siyer Araştırmaları
Hadith and Sīra Studies
Cilt/Volume: XI | Sayı/Number: 2 | Yıl/Year 2025
hadisvesiyer.info | © Meridyen Derneği

Makale / Article

Mehmed Said Hatiboğlu'nun *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* Eserinde Hadislerle İlgili Görüşlerinin Değerlendirilmesi*

Senanur Alper**

Özet

İslam'ın doğru anlaşılması ve yaşanması için Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en önemli kaynak olan hadislerin sübutunu tespit etmek, sahih hadisleri mevzû hadislerden ayırmak her zaman büyük bir önem arz etmiştir. Hadis âlimlerinin bu konuda yaptıkları çalışmaların başında isnad sistemi gelmiş ve isnad sıhhat araştırmalarında en önemli ölçütlerden biri olmuştur. Bunun yanında metin ve içerik tenkidi de yapılmış, neticede ortaya çıkan kavramlar hadis ve diğer İslami ilimlerde yerini almıştır. Hadis tenkidinde önceliğin isnada verilmiş olmasının nedeni, isnadı sağlam olmayan bir rivayet metninin hadis ilmi açısından bir karşılığının olmamasıdır. Mehmed Said Hatiboğlu *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* eserinde fiten, fezâil, kıyamet alametleri, gayr-ı metlüv vahiy gibi konuları içeren hadislerin isnadını değerlendirmeden sadece içerik tenkidine tabi tutarak hadislerin güvenilirliği hakkında hükme varmıştır. Bu makalede Hatiboğlu'nun söz konusu eserinde sadece içerik tenkidine tabi tuttuğu rivayetlerden seçilen dokuz örneğin klasik hadis tenkidi çerçevesinde isnad değerlendirmeleri yapılmış, isnad tenkidiyle ulaşılan sonuçların Hatiboğlu'nun hükümlerinden farkı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis, fiten, fezâil, kıyamet alametleri, gayr-ı metlüv vahiy.

---

* *Bu çalışma, tarafımdan hazırlanan "Mehmed Said Hatiboğlu'nun İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu Eserindeki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2025) üretilmiştir.*

** *İstanbul/Pendik Müftülüğü Vaizi, senanur.alper1989@gmail.com, orcid.org/0009-0006-0449-2462.*

An Evaluation of Mehmed Said Hatiboğlu's Views on Hadiths in His Work *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*

Abstract

For a correct understanding and practice of Islam, hadith is the most important source after the Quran. Establishing the authenticity (*thubūt*) of hadith and distinguishing sound (*ṣaḥīḥ*) reports from fabricated (*mawḍūʿ*) ones has therefore always been a matter of great importance. Foremost among the efforts of hadith scholars in this regard stands the *isnad* system, and the *isnad* has been one of the most important criteria in the investigation of authenticity. Scholars also practiced criticism of the text (matn) and its content, and the concepts that emerged from this took their place in the science of hadith and in the other Islamic disciplines. Priority was given to the *isnad* in hadith criticism because, from the standpoint of the science of hadith, the text of a report with an unsound *isnad* carries no weight. In his *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, Mehmed Said Hatiboğlu reaches judgments about the reliability of hadith on such subjects as *fitan*, *faḍāʾil*, the signs of the Hour, and non-recited revelation (*waḥy ghayr matlū*) by subjecting them to content criticism alone, without evaluating their *isnad*s. This article carries out *isnad* evaluations, within the framework of classical hadith criticism, of nine examples selected from the reports Hatiboğlu treats solely through content criticism, and sets out how the conclusions reached through isnad criticism differ from his judgments.

Keywords: Hadīth, *fitan*, *faḍāʾil*, the signs of the Hour, non-recited revelation.

GİRİŞ

Muhaddisler erken dönemden itibaren hadislerin mevsukiyeti konusunda çalışmış ve neticede onların takip ettiği yöntem ve ıstılahlar klasik hadis tenkidini şekillendirmiştir. Klasik hadis tenkidinde isnadla birlikte metinler de dikkate alınmış, râvilerin metinlerinin mukayesesi neticesinde teâruz, şâzz, münker, maklûb, müdrec, muzdarib gibi kavramlar geliştirilmiştir. Ancak kavram olarak "metin tenkidi" isminin hadis ilminde kullanımı sonradan gerçekleşmiştir.[1] Klasik hadis tenkidinde metin tenkidinin ihmal edilmesi konusu oryantalistlerin ortak iddialarından biridir. Ignaz Goldziher (ö. 1921) tarafından dile getirilmesinin ardından diğer oryantalistler ve hatta bazı Müslüman araştırmacılar tarafından da öne sürülmüştür.[2] "Muhaddisler metin tenkidi yapmadı" iddiasıyla genellikle içerik tenkidinin yapılmadığı ifade edilmekte olup Fatma Kızıl'ın da dile getirdiği üzere ülkemizde ve İslam dünyasında yapılan içerik tenkidi çalışmaları arz başlığı etrafında işlenmektedir. Kızıl, fukaha, mütekellim ve muhaddislerin Kur'ân ve sünnet bütünlüğüne, tarihî vâkıaya arzı çok iyi bir şekilde uyguladıklarını belirtirken bilimsel verilere[3] ve akla arz gibi bu usullerin sübjektifliklerinin yanı sıra birçok probleme sebep olduğundan da bahseder.[4]

Konuyla ilgili yakın dönemde yapılan çalışmalardan biri Mehmet Ali Çalgan'ın *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?* adlı eseridir.[5] Eserinin ikinci kısmında Hatiboğlu'nun *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* adlı eserinde sağlam bir temellendirmeye dayanmayan birtakım ön kabullerden hareketle muhteva tenkidiyle birçok hadisi eleştirdiğini ifade eden Çalgan, söz konusu eserden örneklere de yer verir.[6] Bu makalede de Hatiboğlu'nun *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* adlı eserinde hadis istismarı[7] olarak nitelediği ve isnadını dikkate almaksızın sadece içerik tenkidiyle mevzû olduğunu açıkça dile getirdiği ya da ima ettiği rivayetlerden seçilen dokuz

1 Polat, *Hadis Araştırmaları*, 147.

2 Kızıl, "Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları", 203-208.

3 Ayrıca bk. Topgül, "Pozitif Bilim Neden Metin Tenkit Kriteri Olsun?", 117-141.

4 Kızıl, "Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları", 203-208.

5 Çalgan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?*, 85-86.

6 Çalgan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?*, 192.

7 Hatiboğlu'nun kitabında sıkça kullandığı "hadis istismarı" kavramıyla neyi kastettiğine dair açık ifadeleri bulunmamakla birlikte yaptığı değerlendirmelerden, kavramı Hayri Kırbaşoğlu'nun ilgili makalesinde açıkladığı anlamda, yani Hz. Peygamber'in söylemediklerini ona izafe ederek "hadis uydurma" anlamında kullandığı anlaşılmaktadır. Kırbaşoğlu, mevcut yönetimlere yaranmak, maddî-manevî çıkar sağlamak yahut siyasî, itikadî ve fıkhî mezheplerin kendi üstünlüklerini temin edip hasımlarını kötülemek amacıyla hadis uydurulmasını din istismarı olarak nitelendirmektedir (Kırbaşoğlu, "İstismara Elverişli Münbit Toprak", 123-124).

örnek ele alınacaktır. Makalenin üretildiği yüksek lisans tezinde söz konusu rivayetlerin tamamının *Kütüb-i Sitte* ve öncesindeki musannefatta yer alan tarikleri incelenmiş, *Kütüb-i Sitte* sonrası eserler çalışma kapsamına dahil edilmemiştir. Râviler hakkında cerh ve ta'dîl kaynaklarındaki değerlendirmelere müracaat edilmiş; sika olduklarında görüş birliği bulunan râviler hakkında ayrıca açıklama yapılmayıp sadûk ve daha aşağı mertebedeki râvilerle ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir. Rivayetlerin şevâhid ve mütâbaatları tespit edilirken etraf kitaplarının yanı sıra el-Mektebetü'ş-şâmile ve Cevâmi'u'l-kelim programlarından istifade edilmiştir.

Hatiboğlu'nun ifadelerindeki kapalılık sebebiyle görüşlerini doğru yansıtmak amacıyla ilgili yerlerde ifadeleri özetlenmeyip iktibas edilmiştir. Hatiboğlu'nun yer verdiği hadisler *Kütüb-i Sitte*'de geçiyorsa *Kütüb-i Sitte*'deki metin, aksi hâlde kitapta öncelenen kaynaktaki metin esas alınmıştır. Böylece fiten, fezâil, kıyamet alametleri ve gayr-ı metlüv vahiy gibi konuları içeren hadis metinlerinin yalnızca içerik tenkidine tabi tutulmasıyla ulaşılan sonuçların, isnadları da dikkate alınarak ulaşılan sonuçlardan farkı, örnekler üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır.

1. HAYATI

Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu, Burdur'un meşhur âlimlerinden "Hatîb Hoca" lakaplı Mehmed Refet Efendi'nin oğlu olup 25 Eylül 1933'te Burdur'da doğmuş ve İslam'ın yaşandığı bir evde büyümüştür.[8] Hatiboğlu, yaşadığı bölgede saygınlık kazanmış, ilim, irfan sahibi seçkin bir kişi olan babası Hatîb Hoca'nın 1945'te vefat etmesi sebebiyle erkek sanat okulunu ikinci sınıfta bırakıp, babasının kütüphanesine sahip çıkabilme amacıyla yeniden ortaokula başlamıştır.[9] Burdur'da lise olmadığı için İzmir'de liseye başlayan Hatiboğlu, ağabeyinin tayini sebebiyle eğitimine Antalya'da devam etmek zorunda kalmış ve oradan mezun olmuştur.[10] 1954'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine başlayan Hatiboğlu, 1958'de fakülteyi bitirmiştir. Fakültede henüz ikinci sınıfta iken Tayyib Okiç'in (ö. 1977) üst sınıflara verdiği derslere devam eden Hatiboğlu, hocasının sahih ve mevzû hadislere dair kendi hazırladığı külliyat üzerinden yürüttüğü ders usulünü bizzat aktarmakta ve onunla arasında karşılıklı bir bağ oluştuğunu belirtmektedir.[11] Tayyib Okiç kendisini son sınıfta asistan almaya

8 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 1; Hatiboğlu, "Kültürel Mirasımız Üzerine Söyleşi", 137.

9 Hatiboğlu, "Kültürel Mirasımız Üzerine Söyleşi", 137.

10 Çakır, "Mehmed Said Hatiboğlu ve Hadis Tenkitçiliği", 29.

11 Hatiboğlu, "M. Tayyib Okiç'in İlmî Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", 169-170; Hatiboğlu,

niyetlenmiş, ama asistan kadrosu olmadığı için Annemarie Schimmel'e (ö. 2003) ricada bulunmak zorunda kalmış ve ondan kadro istemiştir. Ondan alınan kadroyla Hatiboğlu 1958'de asistan olarak göreve başlamıştır.[12] Doktorasını 1962'de *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* teziyle tamamlayan Hatiboğlu, 1965'te Fransa'ya burslu olarak giderek Sorbonne Üniversitesi'nde iki yıl eğitim aldığı dönemde Muhammed Hamidullah (ö. 2002) ve Henri Laoust (ö. 1983) gibi önemli isimlerle tanışma fırsatı bulmuştur.[13] 1967'de *Hz. Peygamber'in Vefatından Emeviler'in Sonuna Kadar Siyasi-İçtimai Hâdiselerle Hadis Münasebetleri* teziyle doçent olmuştur. Profesör unvanını ise 1978 yılında *Hilafetin Kureyşliliği* çalışmasıyla almıştır.[14] 1992-1998 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu üyeliğinde bulunan Hatiboğlu, bir dönem Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Kürsüsü Başkanlığı görevini de yürütmüştür. 2000 yılında ise fakültedeki görevinden emekliye ayrılmıştır.[15] 1986-1998 yılları arasında *İslâmî Araştırmalar* ve *İslâmiyât* dergilerinin editörlüğünü de yapan Hatiboğlu'nun çok sayıda telif ve tercüme eseri bulunmaktadır.

2. ESERLERİ

Talat Koçyiğit'ten (ö. 2011) sonra Türkiye'de hadis alanında doktora yapan ikinci kişi olan Hatiboğlu'nun alana dair birçok makale, danışmanlığını yapmış olduğu tez ve telif eseri bulunmaktadır. Telif eserleri, *Müslüman Kültürü Üzerine, Hz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy (Gaybî Hadisler Meselesi), Hadis Tedkikleri, İslam'ın Aktüel Değeri 1, İslam'ın Aktüel Değeri 2, Kültürel Mirasımızı Tenkid Zarureti, Hilafetin Kureyşliliği, İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu, Siyasî İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri, Emevi Devrinde – Arab Hâkimiyeti, Şîa ve Mesih Akideleri – Üzerine Araştırmalar (çev. Mehmed Said Hatiboğlu), Hadis Kültürü Araştırmaları-Goldziher (2. Cilt) (çev. Mehmed Said Hatiboğlu), Şerefu Ashâbi'l-Hadîs-Hatıb Bağdadi (tahkik: Mehmed Said Hatiboğlu)* adlı kitaplarından oluşmaktadır. Eserlerinin tamamı hakkında bilgi vermek çalışmanın boyutunu aşacağı için burada *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* adlı eseri hakkında bilgi vermekle iktifa edilecektir.

Hatiboğlu, 1962'de doktora tezi olarak hazırladığı ve ancak 2015'te kitap olarak yayımlanan bu eseri hangi şartlarda yazdığını eserin başında anlatır.

İslami Tenkid Zihniyeti, 1.

12 Çakır, "Mehmed Said Hatiboğlu ve Hadis Tenkitçiliği", 33.

13 Çakır, "Mehmed Said Hatiboğlu ve Hadis Tenkitçiliği", 33.

14 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 1.

15 Çakır, "Mehmed Said Hatiboğlu ve Hadis Tenkitçiliği", 35.

Buna göre tezin hazırlandığı yıllarda kullanılabilecek matbu hadis müdevvenatı sınırlıdır; Abdürrezzâk ve İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'leri ile Taberânî'nin *Mu'cem*'leri ve belli başlı tabakat kitapları henüz basılmamış olduğundan yazmalardan istifade edilmiş, fotokopi imkânı dahi bulunmadığından mesela Nuaym b. Hammâd'ın *Kitâbü'l-Fiten*'i baştan sona istinsah edilmek zorunda kalınmıştır. Yarım asır sonra kitaplaştırdığı tezine ilişkin olarak da zaruri gördüğü çıkarmalar ve lüzumlu saydığı ilaveler dışında tezin ilk hâlini koruduğunu, "baskılar arasındaki fark ana fikirde değil, sadece malzemede olacaktır. Anlayış şeklimde bir değişme yoktur." sözleriyle belirtir.[16] Bu ifadeler, eserdeki içerik tenkidine dayalı hükümlerin yazarın sonraki dönemde de sahiplendiği hükümler olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Hatiboğlu söz konusu çalışmada; tenkid kavramının içeriği, İslamiyet öncesi Arap toplumunun tenkid anlayışı, İslamiyet'in gelişi ile tenkid anlayışlarının nasıl etkilendiği, Hz. Peygamber sonrası tenkid hareketleri ve mahiyeti konularını farklı örneklerle dile getirmektedir. Hadis Tenkidi başlığı altında ise yazar, Hz. Peygamber'in vefatından sonra hadis istismarının başlamasından bahsederek hadis istismarı olarak gördüğü rivayetleri ele almaktadır. Hatiboğlu, rivayetlerin çoğunluğunun fiten, kıyamet alametleri, gayr-ı metlüv vahiy, fezâil gibi konuları içerdiği bu bölümde hadis istismarı olarak nitelediği ve mevzû olduğunu belirttiği hadislere yer vermekte ve hadislerin sadece içerik tenkidini yapmaktadır. Hatiboğlu bu tavrını, makbul saydığı birkaç âyet ve hadisi zikrettikten sonra şu cümlelerle ortaya koyar:

> Birkaçını zikrettiğimiz bu ayet ve hadîsler yanında bunların ruhuna tamamen aykırı rivayetlerin hadîs kitablarında yer almış bulunduğu da bir vakıadır. Hz. Peygamber'in vefatlarından sonraki hâdiselerin müslümanlar üzerinde yarattığı dehşet havasının, bu musannefatın bilhassa fiten ve eşrat-ı saat bölümlerini dolduran malzemesinin ekseriyetini ortaya çıkarmış olduğu kabul edilebilir.[17]

Gayb bahsindeki rivayetleri aktardıktan sonra kitabın devamında yer vereceği rivayetlere yaklaşımını da "İşte biz bu keyfiyeti hadîsin bir istismarı olarak görüyoruz ve müteakib bahislerde kaydedeceğimiz rivayetleri bu anlayış zaviyesinden ele aldığımızı burada belirtmek isteriz." sözleriyle özetler.[18]

16 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 12.
17 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 60.
18 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 61.

3. HATİBOĞLU'NUN İÇERİK TENKİDİYLE MEVZÛ SAYDIĞI RİVAYETLERİN İSNAD AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hatiboğlu, kitabının ikinci kısmını oluşturan "Hadis Tenkidi" bölümünde hadis istismarı konusunu ele alarak bu konuda uydurulduğunu düşündüğü rivayetlere örnekler vermiş, devamında tâbiîn tabakasındaki râvileri dört noktada tenkide tabi tutarak dört gruba ayırmış ve sonunda da ikinci grupta yer verdiği râvilerin kitabında yer verdiği hadisleri uydurduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir:

> Kitabımızın ikinci bölümünde, hadîslerin istismarı konusunu ele almış ve kasıdlı hüviyetleri aşikâr olan rivayetlerden örnekler vermiştik. Tâbiiler üzerinde yaptığımız incelemede ise, bilhassa ikinci gruptakileri, o hadîslere o hüviyetleri verebilecekler olarak tesbit etmiş bulunuyoruz.[19]

Bölümün devamında tâbiîn tabakasından sonra ilk hadis münekkidlerine geçen Hatiboğlu, bu konuda İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938) *Takdimetü'l-ma'rife li-Kitâbi'l-Cerh ve't-ta'dîl*'ini esas aldığını belirtir. İbn Ebû Hâtim'in dört tabakaya ayırdığı tenkid imamlarından yalnızca birinci tabakayı ele alan Hatiboğlu, bunları tenkid metotlarına göre üç gruba ayırır. İsnadı ön plana alanları birinci grup olarak adlandırır ve bunları "İsnadı sahih bulunca, rivayetin sıhhatinde pek şübheye düşmeyenlerdir. Evvelce zikrettiğimiz kasıdlı rivayetleri kitablarına almış olan musannifleri bu gruba dahil edebiliriz." şeklinde tanımlayarak Ebû Hâtim'i (ö. 277/890) örnek gösterir.[20] "Hadîsin sıhhati meselesini metne bağlayan ve ölçü olarak icmaı kabul eden mütefekkir muhaddis ve müctehidleri" ise İbn Kuteybe (ö. 276/889) örneğiyle ikinci gruba yerleştirir.[21] Metin ve isnadı birlikte mütalaa edenleri üçüncü gruba koyan Hatiboğlu, ilk tenkid imamlarından yalnızca Şu'be'yi (ö. 160/776) bu gruba dahil edebildiğini söyler.[22] Bu tasnif, Hatiboğlu'nun isnadı sahih bulmakla yetinen münekkidlere mesafeli durduğunu ve metni esas alan tenkid anlayışını önceliediğini göstermektedir. Hatiboğlu'nun kitabında sadece içerik tenkidiyle râvilerden bir kısmı hakkında ulaştığı bu tespite yer verdikten sonra aşağıda hadis istismarı olarak gördüğü rivayetlerden bir kısmının isnadları, eserin bölüm başlıkları esas alınarak incelenecek ve klasik hadis tenkidine göre sübûtları hakkında ulaşılan sonuçların Hatiboğlu'nun iddialarıyla ne ölçüde örtüştüğü ortaya konulacaktır.

19 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 127.
20 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 134-135.
21 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 136.
22 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 137.

3.1. Hz. Peygamber'in Gayba Ittılâı Meselesiyle İlgili Rivayetler

Hatiboğlu, Hz. Peygamber'in gayba muttali olamayacağını ifade ederken konuyu ayet[23] ve hadislerle[24] delillendirir. Konuyla bağlantılı olarak fiten ve eşrât-ı sâatle ilgili hadislerin Hz. Peygamber'in vefatının Müslümanlar üzerindeki olumsuz etkisinin bir neticesi olarak uydurulduğunu dile getirir.[25] Hatiboğlu, "Peygamber'in mahrem-i esrarı olarak yâd edilen Ḥuzeyfe ibn el-Yemân'a atfedilmiş şu sözlere bakalım, gûya şöyle demişler:" diyerek[26] mevzû iddialarına Huzeyfe b. Yemân'dan (r.a.) (ö. 36/656) rivayet edilen ve *Sahîh-i Buhârî*'de geçen şu hadisle başlar:

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ مَسْعُودٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: « لَقَدْ خَطَبَنَا النَّبِيُّ خُطْبَةً مَا تَرَكَ فِيهَا شَيْئًا إِلَى قِيَامِ السَّاعَةِ، إِلَّا ذَكَرَهُ عَلِمَهُ مَنْ عَلِمَهُ، وَجَهِلَهُ مَنْ جَهِلَهُ، إِنْ كُنْتُ لَأَرَى الشَّيْءَ قَدْ نَسِيتُ فَأَعْرِفُ مَا يَعْرِفُ الرَّجُلُ إِذَا غَابَ عَنْهُ فَرَآهُ فَعَرَفَهُ»[27]

Buhârî (ö. 256/870) ← Mûsâ b. Mes'ûd (ö. 220/835) ← Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777) ← A'meş (Süleyman b. Mihrân) (ö. 148/765) ← Ebû Vâil (Şekîk) (ö. 82/701) ← Huzeyfe b. Yemân'ın (r.a.) (ö. 36/656) şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Peygamber bize bir hutbe irad etti ve bu hutbesinde kıyamet kopuncaya kadar olacak mühim hiçbir şeyi bırakmayıp anlattı. Bunu öğrenen öğrendi, öğrenmeyen câhil kaldı. Eğer ben bir şeyi unuttum sanıp da şimdi onu hatırlıyorsam, bu bilgim, kişinin bildiği bir şeyin hafızasından silinip de sonra onu görüp hatırlaması gibidir.

Söz konusu hadis müttefekun aleyhtir. Buhârî'nin isnadında yer alan Ebû Vâil, A'meş ve Süfyân es-Sevrî *sika*, *hâfız* ve *imam* lafızlarıyla ta'dîl edilmişken Mûsâ b. Mes'ûd hakkında Zehebî (ö. 748/1348) *sadûk*, Tirmizî (ö. 279/892) *zayıf*, İbn Hacer (ö. 852/1449) ise *sadûk* olmakla birlikte *seyyiü'l-hıfz* ve tashîf yapan

23 En'âm 6:50; A'râf 7:188; Cin 72:27; Âl-i İmrân 3:179; Mâide 5:67; Necm 53:3-4; Lokmân 31:34.

24 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40:275 (no. 24227); Buhârî, "Tefsîr", 337 (no. 4574); Müslim, "Îmân", 287.

25 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 59-60.

26 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 60-61.

27 Tayâlisî, *el-Müsned*, 1:347 (no. 434); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38:307 (no. 23274), 38:315 (no. 23281), 38:338 (no. 23309), 38:411 (no. 23405); Buhârî, "Kader", 3 (no. 6230); Müslim, "Fiten", 23-24; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1:281; Ebû Dâvûd, "Fiten", 1 (no. 4240); Bezzâr, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, 7:222 (no. 2795), 7:231 (no. 2806), 7:240 (no. 2816), 7:277 (no. 2862), 7:291 (no. 2883).

bir râvi değerlendirmesinde bulunmuştur.[28] Bununla birlikte hadisin mütâbi' rivayetlerinin çoğunluğunda senedler muttasıl olup râvileri *sika* yahut *sadûk* şeklinde tavsîf edilen kimselerden oluşmaktadır. Ayrıca hadisin, ilk kaynaklardan sayılabilecek Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *el-Müsned*'inde de Huzeyfe'den (r.a.) rivayetle *sika* râvilerden müteşekkil muttasıl isnadla yer aldığı görülmektedir. Bu isnadda yer alan sığâr-ı sahâbeden Abdullah b. Yezîd'in (r.a.) Huzeyfe'den (r.a.) rivayeti senedi kuvvetlendirmektedir. Hatiboğlu'nun, Buhârî'de bulunmayan ziyadeleri sebebiyle ayrıca yer verdiği Müslim rivayeti de Müslim'in üç farklı hocasından Şu'be ← Adî b. Sâbit (ö. 116/734) ← Abdullah b. Yezîd ← Huzeyfe tarikiyle *sika* râvilerden oluşan muttasıl isnadlarla gelmektedir.[29] Bütün bu tetkikler birlikte değerlendirildiğinde hadise klasik hadis tenkidine göre mevzû denilmesi mümkün değildir.[30]

3.2. Siyasî Hâdiselerle İlgili Rivayetler

Hatiboğlu, Hz. Osman'ın (ö. 35/656) şehadetinden sonra Hz. Ali (ö. 40/661) ile Hz. Âişe (ö. 58/678) arasındaki mücadele sırasında yaşanan bir hadisenin Hz. Âişe aleyhine nasıl kullanıldığından bahsederken Nuaym b. Hammâd'ın (ö. 228/843) *el-Fiten*'inde geçen şu hadise yer verir:[31]

حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنِ ابْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنِ النَّبِيِّ وَالْعَوَّامُ.عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ أَنَّهُ قَالَ لأَزْوَاجِهِ: « أَيَّتُكُنَّ الَّتِي تَنْبَحُهَا كِلابُ الْحَوْءَبِ؟ «.فَلَمَّا مَرَّتْ عَائِشَةُ تَبَحَتِ الْكِلابُ، فَسَأَلَتْ عَنْهُ، فَقِيلَ لَهَا: هَذَا مَاءُ الْحَوْءَبِ، قَالَتْ: مَا أَظُنُّنِي إِلا رَاجِعَةً، قِيلَ لَهَا: يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ، إِنَّمَا تُصْلِحِينَ بَيْنَ النَّاس[32].

Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843) ← Yezîd b. Hârun (ö. 206/821) ← İsmâil b. Ebû Hâlid (ö. 146/763) ← Kays b. Ebû Hâzim (ö. 84/703) ← Hz. Âişe'den (ö. 58/678) şöyle rivayet etmiştir. Yezîd b. Hârun (ö. 206/821) ← Avvâm b. Havşeb (ö. 148/765) ← İbrâhim et-Teymî (ö. 92/710) ← Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle rivayet etmiştir: Resûlullah (s.a.v.) hanımlarına: "Hav'eb'in köpekleri içinizden hanginize havlayacak?" buyurmuştu. Hz. Âişe, Hav'eb suyunun başına geldiğinde köpeklerin havlamasını işitti ve nerede olduklarını sordu. Hz. Âişe Hav'eb suyu

28 Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 4:221; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 554.

29 Müslim, "Fiten", 23-24; Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 61.

30 Alper, "Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi", 16-18.

31 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 62.

32 Nuaym b. Hammâd, *el-Fiten*, 1:83 (no. 188), 1:84 (no. 189); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7:536 (no. 37771); İshak b. Râhûye, *el-Müsned*, 3:891 (no. 1569); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40:298 (no. 24254); Harbî, *Garîbü'l-Hadîs*, 3:403.

civarında bulunduklarını öğrenince, "Zannediyorum buradan geri döneceğim!" dedi. Yanındakiler ise kendisine "Ey Müminlerin annesi! Siz insanların arasını düzeltirsiniz" karşılığı verdiler.[33]

Nuaym b. Hammâd bu hadisi iki ayrı senedle rivayet etmiştir. Bunlardan Yezîd b. Hârûn ← Avvâm b. Havşeb ← İbrâhim et-Teymî tariki mürsel olup râvileri *sika* ve *sadûk*tur. Diğer tarik ise Yezîd b. Hârûn ← İsmâil b. Ebû Hâlid ← Kays b. Ebû Hâzim ← Hz. Âişe isnadıyla *sika* ve *sadûk* râvilerden muttasıl olarak rivayet edilmiştir.[34] Bu isnadın mütâbileri incelendiğinde râvileri *sika* ve senedleri muttasıl olanların bulunduğu görülmektedir. Hz. Âişe'den nakledilen bu rivayetler sahih ya da hasen olup söz konusu hadisi destekleyen İbn Abbas'tan (r.anhümâ) gelen bir tarik de bulunmaktadır.[35] Bu nedenle hadisin siyasî hâdiseler sonucu ortaya çıktığını ve mevzû olduğunu iddia etmek isabetli değildir.[36]

Hatiboğlu, Hav'eb hadisinden sonra "Hz. Peygamber, İranlıların başlarına Kisrâ'nın kızını geçirdikleri haberi kendilerine ulaşınca, şöyle demişlerdir:"[37] diyerek *Sahîh-i Buhârî*'deki metnine aşağıda yer verilen rivayetin de mevzû olduğunu ima etmektedir:

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ، حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَبِي بَكْرَةَ، قَالَ: لَقَدْ نَفَعَنِي اللَّهُ بِكَلِمَةٍ سَمِعْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ أَيَّامَ الْجَمَلِ بَعْدَ مَا كِدْتُ أَنْ أَلْحَقَ بِأَصْحَابِ الْجَمَلِ فَأُقَاتِلَ مَعَهُمْ، قَالَ: لَمَّا بَلَغَ رَسُولَ اللَّهِ أَنَّ أَهْلَ فَارِسَ قَدْ مَلَّكُوا عَلَيْهِمْ بِنْتَ كِسْرَى، قَالَ: «لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَّوْا أَمْرَهُمُ امْرَأَةً»[38]

Buhârî (ö. 256/870) ← Osman b. el-Heysem (ö. 220/835) ← Avf b. Ebû Cümeyle (ö. 146/763) ← Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ← Ebû Bekre Nüfey' b. Mesrûh'dan (r.a.) (ö. 51/671) şöyle rivayet etti: Cemel Vak'ası günlerinde vaktiyle

33 Nuaym b. Hammâd'ın *el-Fiten*'inde geçen bu hadisin tercümesinde kaynak kullanılmamıştır.

34 Alper, "Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi", 19-20.

35 Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-Muhtâre*.

36 Aynı hadisle ilgili değerlendirme için bk. Yüksel, "Hav'eb Köpeklerinin Havlaması", 5-21.

37 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 62.

38 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7:538 (no. 37787); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34:43 (no. 20404), 34:85 (no. 20438), 34:107 (no. 20474), 34:121 (no. 20476), 34:122 (no. 20478), 34:149 (no. 20517); Buhârî, "Meğâzî", 77 (no. 4163), "Fiten", 17 (no. 6686); Tirmizî, "Fiten", 75 (no. 2262); Bezzâr, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, 9:106 (no. 3649), 9:132 (no. 3685); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5:402 (no. 5904); Nesâî, "Âdâbü'l-kudât", 8 (no. 5388).

> Resûlullah'tan (s.a.v.) işittiğim bir söz ile Allah bana hayır ihsan buyurdu da cemel sahiplerine katılarak onlarla birlikte savaşmadım. Ebû Bekre (r.a.) sonra şöyle dedi: Fars halkının Kisrâ'nın kızını kendilerine melik seçtikleri haberi Resûlullah'a (s.a.v.) ulaşınca: "Devlet başkanlığı işlerini bir kadının eline veren millet felah bulmaz!" buyurdu.

Bu hadis Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Tirmizî ve Nesâî tarafından da sika râvilerden oluşan muttasıl senedler ile tahrîc edilmektedir. Ayrıca hadisin Tayâlisî'nin el-Müsned'inde Uyeyne b. Abdurrahman (ö. 150/767) ← Abdurrahman b. Cevşen (ö. ?) ← Ebû Bekre (r.a.) (ö. 51/671) tarikiyle sika râvilerden müteşekkil muttasıl bir isnadla yer aldığı görülmektedir. Buhârî'nin isnadında yer alan Avf b. Ebû Cümeyle hakkında Ahmed b. Hanbel *sika* ve *sâlihu'l-hadîs*, Ebû Hâtim *sadûk* ve *sâlihu'l-hadîs* değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hacer ise onun *sika* olmakla birlikte Kaderîlik ve Şiîlikle itham edildiğini belirtmiştir.[39] Osman b. el-Heysem hakkında ise Ebû Hâtim'in *sadûk* dediği ve ömrünün sonlarına doğru telkine açık hâle geldiğini kaydettiği nakledilmektedir.[40] Tüm bu değerlendirmelerden sonra Buhârî'de yer alan isnadın birçok isnadla desteklenen, hasen seviyesinde bir rivayet olduğu ortaya çıkmaktadır.[41] Bu nedenle mevzû olduğunu iddia etmek doğru değildir.[42]

3.3. Tarafların Kendi Müdafaaları Zımnında Olan Rivayetler

Bu başlık altındaki rivayetleri Emevîler'in, Hz. Ali taraftarlarının ve müstakil olarak seçtiklerinin rivayetleri şeklinde üç kısımda ele alan Hatiboğlu, "Rivayetlerin seçiminde evvelkilerde olduğu gibi yalnız metni göz önüne almış bulunuyoruz."[43] ifadeleriyle değerlendirmelerinde yalnızca metni, yani içeriği esas aldığını açıkça belirtmektedir. Hatiboğlu, "Hz. Osman, sülalevi meselelerinde Emevilerin Hz. Ali'ye karşı sembol olarak kullandıkları halifedir. Hulefâ-i Râşidûn'dan ilk üçünü zikredip de Hz. Ali'yi müstesna tutan rivayetlere, onlar tarafından gelmiş olarak bakabiliriz."[44] dedikten sonra ilk örnek olarak Erîs kuyusu rivayetine yer verir:

39 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7:15; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 433.
40 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6:172.
41 Alper, "Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi", 20-21.
42 Söz konusu hadis hakkında müstakil bir çalışma için bk. Gürler, "Kadının Yöneticiliği Meselesi", 67-94.
43 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 65.
44 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 66.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِسْكِينٍ أَبُو الْحَسَنِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، عَنْ شَرِيكِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ، أَنَّهُ تَوَضَّأَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ خَرَجَ، فَقُلْتُ: لَأُلْزَمَنَّ رَسُولَ اللَّهِ وَلَأَكُونَنَّ مَعَهُ يَوْمِي هَذَا، قَالَ: فَجَاءَ الْمَسْجِدَ فَسَأَلَ عَنِ النَّبِيِّ فَقَالُوا: خَرَجَ وَوَجَّهَ هَا هُنَا فَخَرَجْتُ عَلَى إِثْرِهِ أَسْأَلُ عَنْهُ حَتَّى دَخَلَ بِئْرَ أَرِيسٍ فَجَلَسْتُ عِنْدَ الْبَابِ وَبَابُهَا مِنْ جَرِيدٍ حَتَّى قَضَى رَسُولُ اللَّهِ حَاجَتَهُ، فَتَوَضَّأَ فَقُمْتُ إِلَيْهِ فَإِذَا هُوَ جَالِسٌ عَلَى بِئْرِ أَرِيسٍ وَتَوَسَّطَ قُفَّهَا وَكَشَفَ عَنْ سَاقَيْهِ وَدَلَّاهُمَا فِي الْبِئْرِ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ ثُمَّ انْصَرَفْتُ فَجَلَسْتُ عِنْدَ الْبَابِ، فَقُلْتُ: لَأَكُونَنَّ بَوَّابَ رَسُولِ اللَّهِ الْيَوْمَ فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ فَدَفَعَ الْبَابَ، فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟، فَقَالَ: أَبُو بَكْرٍ، فَقُلْتُ: عَلَى رِسْلِكَ ثُمَّ ذَهَبْتُ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا أَبُو بَكْرٍ يَسْتَأْذِنُ، فَقَالَ: « ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ »، فَأَقْبَلْتُ حَتَّى قُلْتُ: لِأَبِي بَكْرٍ ادْخُلْ وَرَسُولُ اللَّهِ يُبَشِّرُكَ بِالْجَنَّةِ، فَدَخَلَ أَبُو بَكْرٍ فَجَلَسَ عَنْ يَمِينِ رَسُولِ اللَّهِ مَعَهُ فِي الْقُفِّ وَدَلَّى رِجْلَيْهِ فِي الْبِئْرِ كَمَا صَنَعَ النَّبِيُّ وَكَشَفَ عَنْ سَاقَيْهِ، ثُمَّ رَجَعْتُ فَجَلَسْتُ وَقَدْ تَرَكْتُ أَخِي يَتَوَضَّأُ وَيَلْحَقُنِي، فَقُلْتُ: إِنْ يُرِدِ اللَّهُ بِفُلَانٍ خَيْرًا يُرِيدُ أَخَاهُ يَأْتِ بِهِ فَإِذَا إِنْسَانٌ يُحَرِّكُ الْبَابَ، فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟، فَقَالَ: عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، فَقُلْتُ: عَلَى رِسْلِكَ ثُمَّ جِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقُلْتُ: هَذَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَسْتَأْذِنُ، فَقَالَ: « ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ »، فَجِئْتُ فَقُلْتُ: ادْخُلْ وَبَشَّرَكَ رَسُولُ اللَّهِ بِالْجَنَّةِ، فَدَخَلَ فَجَلَسَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ فِي الْقُفِّ عَنْ يَسَارِهِ وَدَلَّى رِجْلَيْهِ فِي الْبِئْرِ ثُمَّ رَجَعْتُ فَجَلَسْتُ، فَقُلْتُ: إِنْ يُرِدِ اللَّهُ بِفُلَانٍ خَيْرًا يَأْتِ بِهِ فَجَاءَ إِنْسَانٌ يُحَرِّكُ الْبَابَ، فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟، فَقَالَ: عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ، فَقُلْتُ: عَلَى رِسْلِكَ فَجِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ: « ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تُصِيبُهُ »، فَجِئْتُهُ فَقُلْتُ: لَهُ ادْخُلْ وَبَشَّرَكَ رَسُولُ اللَّهِ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تُصِيبُكَ فَدَخَلَ فَوَجَدَ الْقُفَّ قَدْ مُلِئَ فَجَلَسَ وِجَاهَهُ مِنَ الشِّقِّ الْآخَرِ، قَالَ: شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيِّبِ فَأَوَّلْتُهَا قُبُورَهُمْ[45]

Buhârî (ö. 256/870) ← Ebû'l Hasan Muhammed b. Miskîn (ö. 289/901) ← Yahyâ b. Hassan (ö. 208/823) ← Süleyman b. Bilâl (ö. 177/793) ← Şerîk b. Abdullah (ö. 140/757) ← Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) ← Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den (r.a.) (ö. 42/662) şöyle rivayet etti: Kendisi evinde abdest alıp sonra dışarıya çıkmış. Evden çıkınca: "Bu gün muhakkak Resûlullah'tan (s.a.v.) ayrılmayacağım ve O'nunla beraber olacağım." diye kendi kendime söz verdim.

Râvi dedi ki: Ebû Mûsâ (r.a.) Mescid'e geldi ve Hz. Peygamber'i sordu. Mescidde bulunanlar: "Hz. Peygamber Mescid'den çıktı ve şu tarafa yönelip gitti." dediler. Ben de Mescid'den çıkıp Hz. Peygamber'i sora sora izi üzerinde arkasından gittim. Nihayet Hz. Peygamber'i Erîs kuyusu'nun olduğu yere girmiş buldum. Ben de kapının yanına oturdum. Bu bostanın kapısı hurma dalından yapılmıştı. Resûlullah (s.a.v.) hacetini yerine getirip abdest aldı. Ben de kalkıp O'nun yanına

45 Ma'mer b. Râşid, *Kitâbü'l-Câmi'*, 10:270 (no. 21473); Abdürrezzâk, *el-Emâlî fî Âsâri's-Sahâbe*, 83 (no. 119); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32:268 (no. 19509), 32:414 (no. 19643), 32:421 (no. 19653); Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-Sahâbe*, 1:192 (no. 208, 209), 1:232 (no. 285), 1:236 (no. 289); Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, 195 (no. 555); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 645 (no. 1151), 675 (no. 1195); Buhârî, "Fezâilü's-sahâbe", 5 (no. 3471), 6 (no. 3490), 7 (no. 3492), "Edeb", 119 (no. 5862), "Fiten", 17 (no. 6684), "Temennî", 12 (no. 6834); Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 2403; Tirmizî, "Menâkıb", 66 (no. 3710); İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 3:1070, 1071, 1072; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 5:494 (no. 1273); İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 3:13 (no. 3642); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 2:623 (no. 1448, 1450), 2:624 (no. 1452), 2:626 (no. 1460); Abdullah b. Ahmed, *Fezâilü Osmân b. Affân*, 47 (no. 3); Bezzâr, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, 8:59 (no. 3051), 8:60 (no. 3054), 8:62 (no. 3055); Behşel, *Târîhu Vâsıt*, 233; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7:304 (no. 8076), 7:305 (no. 8078).

vardım. Gördüm ki, Resûlullah (s.a.v.) Erîs kuyusu'nun ağzındaki bileziğin (ya da kuyu ağzının etrafına örülmüş düz taşların) ortasına oturmuş ve iki baldırını açarak kuyuya sarkıtmıştı. Ben Resûlullah'a (s.a.v.) selâm verdim. Sonra geri dönüp kapının yanına oturdum. Ve kendi kendime: "Artık bugün muhakkak Resûlullah'ın (s.a.v.) kapıcısı olacağım." diye karar verdim. Bu sırada Ebû Bekir (r.a.) geldi, kapıyı çaldı. Ben: "Kimdir o? diye sordum. "Ebû Bekir!" dedi. "Biraz bekle", dedim, Sonra gittim ve: "Yâ Resûlallah (s.a.v.)! Şu bekleyen Ebû Bekir (r.a.), (yanınıza gelmek için) izin istiyor, dedim.

Resûlullah (s.a.v.): "Ona izin ver ve kendisini cennetle müjdele" buyurdu. Hemen geri döndüm ve Ebû Bekr'e (r.a.): "Gir! Hem Resûlullah (s.a.v.) seni cennetle müjdeler", dedim. Ebû Bekir (r.a.) içeriye girdi ve kuyu bileziğinde Resûlullah'ın (s.a.v.) sağ tarafında onun yanına oturdu. Ve Resûlullah'ın (s.a.v.) yaptığı gibi baldırların açarak ayaklarını kuyuya sarkıttı. Sonra ben dönüp (kapı yanındaki yerime) oturdum. Ben, (evden çıkarken) kardeşimi abdest alıp arkamdan bana yetişmek üzere bırakmıştım. Kardeşimi kasdederek: "Allah fulân kuluna hayır kasdederse, şimdi o da buraya gelir." diye hatırladım. Bu sırada bir insan kapıyı salladı. "Kimdir o? dedim. "Ömer b. Hattâb'dır!" diye cevab verdi. "Biraz bekle" dedim. Sonra Resûlullah'a (s.a.v.) geldim, kendisine selâm verip: "(Yâ Resûlallah! (s.a.v.) Şu bekleyen Ömer b. Hattâb'dır, izin istiyor", dedim. Resûlullah (s.a.v.): "Ona izin ver ve kendisini cennetle müjdele" buyurdu: "Geldim ve Ömer'e (r.a.): "Gir, Resûlullah seni cennetle müjdeledi", dedim. Ömer de (r.a.) girdi ve kuyu ağzındaki bilezikte Resûlullah'ın (s.a.v.) sol tarafına oturdu. O da iki ayağını kuyuya sarkıttı. Sonra ben kapı yanındaki yerime dönüp oturdum. Yine (kardeşimi hatırlayarak): "Allah fulân kimseye hayır ve saadet dilerse, o da buraya gelir, (bu saadete) erişir", dedim. Yine bir insan geldi, kapıyı hareket ettirdi. "Kimdir o?" dedim. "Osman b. Affân'dır, dedi. "Biraz bekle" dedim. Ve Resûlullah'a (s.a.v.) gelip haber verdim. Resûlullah (s.a.v.): "Ona izin ver ve kendisine, erişecek belâ ve imtihan üzerine onu cennetle müjdele" buyurdu. Ben de geldim ve Osman'a (r.a.): "Gir, Resûlullah (s.a.v.) sana erişecek belâ ve musibet üzerine cennetle müjdeledi", dedim. O da girdi. Fakat kuyu bileziğini dolmuş buldu da Resûlullah'ın (s.a.v.) karşısında başka tarafa oturdu. Râvi Şerîk b. Abdullah şöyle dedi: Saîd b. Müseyyeb: "İkisinin Peygamber'in (s.a.v.) beraberinde, Osman'ın da (r.a.) karşılarında oturmuş olmasını ben onların kabirleriyle te'vil ettim." dedi.

Buhârî'deki metnine yer verilen bu rivayet aynı isnadla Müslim'in *Sahîh*'inde de yer almaktadır. "Erîs kuyusu rivayeti" diye bilinen rivayetin İbn Ömer (r.anhümâ) (ö. 73/693) tarikleri daha meşhur olup ondan gelen rivayetlerde yüzükten de bahsedilirken, Ebû Mûsa el Eş'arî'den (r.a.) (ö. 42/662) gelen

tariklerde bu kısım yer almaz. Hadisin yüzü aşkın isnadı bulunmakta olup tezde bunlardan kırkının tahrîci yapılmıştır. En eski kaynaklardan sayılan Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *el-Câmi'*inde Ma'mer ← Ebû Osman en-Nehdî (ö. 100/718) ← Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.a.) şeklinde *sika* râvilerden oluşan muttasıl ve âlî isnadlı sahih bir tarikinin bulunması da dikkat çekicidir. Buhârî'nin isnadında ise Şerîk b. Abdullah hariç tüm râvilerin *sika*, isnadın ise muttasıl olduğu tespit edilmiştir. İbn Ebû Hâtim, Yahyâ b. Maîn'in Şerîk b. Abdullah hakkında *sadûk* vasfı sayılan *leyse bihî be's* ifadesini kullandığını kaydederken İbn Hacer, Ali b. el-Medînî'nin onu *sadûk* fakat hata yapan bir râvi olarak vasfettiğini nakletmektedir.[46] Şerîk b. Abdullah'ın sadûk olması isnadı hasen seviyesine düşürmekle birlikte gerek mütâbi' gerekse şâhid sahih ve hasen rivayetlerinin çokluğu hadisin mevzû olarak nitelenmesinin mümkün olmadığını göstermektedir.[47]

3.4. Siyasî Hâdiseler Karşısında Tarafsızlar Rivayetleri

Siyasî hadiselere karışmamış Ehl-i sünnet taraftarlarının bulundukları hal ve davranışlarını hadislerle desteklediklerini ve üç konuya eğilim gösterdiklerini belirten Hatiboğlu, bir bölümün haksız olanlarla mücadeleyi desteklerken, ikinci grubun idareye itaati öne çıkardığını ve üçüncü grubun ise inzivaya çekilmenin önemi üzerine vurguda bulunduğunu ifade eder.[48] "Birinci temayül" olarak nitelediği haksız olanlarla mücadeleyi destekleyenlerin rivayetlerine ise "Hz. Peygamber'in kölesi Sefîne'den mervi aşağıdaki hadîsi bu faaliyetin mukaddimesi olarak mütalaa etmek bizce yerindedir:"[49] sözleriyle başlayarak şu hadise yer verir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا سُرَيْجُ بْنُ النُّعْمَانِ، حَدَّثَنَا حَشْرَجُ بْنُ نُبَاتَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُمْهَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَفِينَةُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: « الْخِلَافَةُ فِي أُمَّتِي ثَلَاثُونَ سَنَةً ثُمَّ مُلْكٌ بَعْدَ ذَلِكَ «، ثُمَّ قَالَ لِي سَفِينَةُ: أَمْسِكْ خِلَافَةَ أَبِي بَكْرٍ، ثُمَّ قَالَ: وَخِلَافَةَ عُمَرَ، وَخِلَافَةَ عُثْمَانَ، ثُمَّ قَالَ لِي: أَمْسِكْ خِلَافَةَ عَلِيٍّ، قَالَ: فَوَجَدْنَاهَا ثَلَاثِينَ سَنَةً، قَالَ سَعِيدٌ: فَقُلْتُ لَهُ: إِنَّ بَنِي أُمَيَّةَ يَزْعُمُونَ أَنَّ الْخِلَافَةَ فِيهِمْ، قَالَ: كَذَبُوا بَنُو الزَّرْقَاءِ بَلْ هُمْ مُلُوكٌ مِنْ شَرِّ الْمُلُوكِ، قَالَ أَبُو عِيسَى: وَفِي الْبَابِ عَنْ عُمَرَ، وَعَلِيٍّ، قَالَا: لَمْ يَعْهَدِ النَّبِيُّ فِي الْخِلَافَةِ شَيْئًا، وَهَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ، قَدْ رَوَاهُ غَيْرُ وَاحِدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُمْهَانَ، وَلَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ سَعِيدِ بْنِ جُمْهَانَ[50]

46 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4:364; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 266.

47 Alper, "Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi", 28-29.

48 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 73.

49 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 74.

50 Tayâlisî, *el-Müsned*, 2:430 (no. 1203); Nuaym b. Hammâd, *el-Fiten*, 1:104 (no. 249), 2:686 (no. 1940); İbnü'l-Ca'd, *el-Müsned*, 479 (no. 3323); İshak b. Râhûye, *el-Müsned*, 4:163 (no. 1944); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36:248 (no. 21919), 36:256 (no. 21928); Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-Sahâbe*, 1:487 (no. 789), 1:488 (no. 790), 2:601 (no. 1027); Tirmizî, "Fiten", 48 (no. 2226); Ebû Dâvûd, "Sünnet", 9 (no. 4646, 4647);

Tirmizî (ö. 279/892) ← Ahmed b. Meni‘ (ö. 244/858) ← Süreyc b. Nu‘mân (ö. 217/832) ← Haşrac b. Nubâte (ö.?) ← Saîd b. Cümhân (ö. 136/753) ← Sefîne'den (r.a.) (ö. 80/699) şöyle rivayet etti: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Ümmetim arasında halifelik otuz sene olacaktır, bundan sonra hükümdarlık sistemine geçecektir." Sefîne (r.a.) bana dedi ki: Ebû Bekir (r.a.), Ömer (r.a.) ve Osman'ın (r.a.) halifelik sürelerini ve Ali'nin (r.a.) halifelik süresini hesapla. Hesapladık otuz sene olarak bulduk. Saîd dedi ki: Bunun üzerine ona "Emevîler hilafetin kendilerinde olduğunu iddia ediyorlar" dedim. "Zerkaoğulları (Emevîler); yalan söylüyorlar onlar halifelik değil hükümdarlık yapıyorlar ve hükümdarlığın da en kötüsünü yapıyorlar" dedi.

Tirmizî: Bu konuda Ömer (r.a.) ve Ali'den (r.a.) şu söz rivayet edilmiştir: "Peygamber (s.a.v.), halifelik konusunda bir söz söylememiştir."

Bu hadis hasendir. Pek çok kimse bu hadisi Saîd b. Cümhân'dan rivayet etmiştir. Bu hadisi sadece onun rivayetiyle bilmekteyiz.

Söz konusu hadisin tüm tarikleri incelendiğinde klasik hadis usulü açısından reddini gerektirecek bir durumun söz konusu olmadığı görülmüştür. Sefîne'den (r.a.) gelen çok sayıda tariki bulunan rivayetin Huzeyfe b. Yemân, Muâz b. Cebel ve Ebû Bekre (r.anhüm) gibi sahâbîlerden gelen şâhidleri de vardır. Tirmizî'deki isnad muttasıl olup Saîd b. Cümhân (ö. 136/753) ve Haşrac b. Nübâte dışındaki râviler *sika*dır. Saîd b. Cümhân'ı Zehebî *sadûk*, Ebû Hâtim "şeyh, hadisi yazılır fakat ihticac edilmez" şeklinde vasfederken Yahyâ b. Maîn onu *sika* kabul etmektedir.[51] Haşrac b. Nübâte'yi ise Ahmed b. Hanbel *sika*, Ebû Hâtim "sâlih, hadisi yazılır fakat ihticac edilmez", Nesâî *leyse bihî be's* olarak değerlendirmiştir.[52] Nitekim râvilerinin tamamı en düşük olarak sadûk seviyesinde olup hiçbir tarikinde münker, metruk bir râvisi bulunmamaktadır. Değerlendirmeler sonucunda isnadın hasen seviyesinde olduğu ve hasen seviyesindeki pek çok isnadla da desteklendiği görülmektedir.[53]

İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 2:562 (no. 1181), 2:564 (no. 1185); İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, 1:116 (no. 113), 1:129 (no. 139, 140); Abdullah b. Ahmed, *Kitâbü's-Sünne*, 2:591 (no. 1402, 1403, 1404, 1405), 2:592 (no. 1407); Abdullah b. Ahmed, *Fezâilü Osmân b. Affân*, 129 (no. 81), 130 (no. 82); Bezzâr, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, 9:280 (no. 3828); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7:313 (no. 8099).

51 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4:10; Zehebî, *el-Kâşif*, 1:433.

52 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3:296; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2:377.

53 Alper, "Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi", 50.

3.5. İtikadî Cereyanlarla İlgili Rivayetler

Hz. Osman'ın şehid olmasının ardından itikadî fırkaların teşekkül ettiğini belirten Hatiboğlu, hadisçilerin bunlar karşısında aldığı tavrı şöyle özetler: "Tabii ki evvela bu cereyanların doğacağını bildirmekle işe başlanılmış, sonra Peygamber ağzından tavsiflerine geçilmiştir. Bundan sonra da, mezkûr fırkaların akidelerini cerh edici rivayetlere sıra gelmiştir." Hatiboğlu'nun bu bağlamda uydurma olarak örnek verdiği rivayetlerden biri İbn Mâce'de Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakledilen "yetmiş üç fırka" hadisidir:[54]

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بِشْرٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: « تَفَرَّقَتْ الْيَهُودُ عَلَى إِحْدَى وَسَبْعِينَ فِرْقَةً، وَتَفْتَرِقُ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً»[55]

İbn Mâce (ö. 273/887) ← Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (ö. 235/849) ← Muhammed b. Bişr (ö. 203/818) ← Muhammed b. Amr (ö. 145/762) ← Ebû Seleme (ö. 94/712) ← Ebû Hüreyre (r.a.) (ö. 58/678) şöyle rivayet etti: Allah Resûlü (s.a.v.) "Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır." buyurdu.

Kütüb-i Sitte içinde İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'de geçen bu rivayetin tetkik edilen tüm isnadları muttasıl olup Muhammed b. Amr (ö. 145/762) hariç râvileri *sika*dır. Zehebî, Muhammed b. Amr hakkında Nesâî ve bir grup münekkidin *leyse bihî be's* değerlendirmesini ve Ebû Hâtim'in "hadisi yazılır" ifadesini kaydederken İbn Hacer onun için *sadûk ve lehû evhâm* değerlendirmesinde bulunmuştur.[56] Yüz elliden fazla mütâbi' ve şâhid rivayeti bulunan yetmiş üç fırka hadisinin Ebû Hüreyre'den gelen tariklerinin isnadlarda bulunan sadûk râvi Muhammed b. Amr nedeniyle hasen derecesinde olduğu tespit edilmiştir.[57] Söz konusu hadisin diğer sahâbîlerden gelen tarikleri de incelendiğinde metin farklılıkları olduğu görülmüştür.[58]

54 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 82-83.

55 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14:124 (no. 8396); İbn Mâce, "Fiten", 17 (no. 3991); Ebû Dâvûd, "Sünnet", 1 (no. 4596); Tirmizî, "Îmân", 18 (no. 2640); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 1:33 (no. 67); Mervezî, *es-Sünne*, 23 (no. 58).

56 Zehebî, *el-Kâşif*, 2:207; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 499.

57 Alper, "Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi", 65.

58 Detaylı bilgi için bk. Benli, "Din Dili Bağlamında 73 Fırka Hadisinin Değerlendirilmesi", 53-55; Eren, "Fırkalaşma Olgusu Bağlamında 73 Fırka Rivayetleri".

3.6. Fıkhî Mezheplerle İlgili Rivayetler

Medine'de oluşan Ashâbü'l-hadîs ile Irak'ta oluşan Ashâb-ı rey arasındaki farklılıkların ve birbirlerine karşı ithamlarının hadis uydurulmasına zemin hazırladığını belirten Hatiboğlu, bu iki grup arasını düzeltmek isteyenlerin de düşüncelerinin uydurulmuş hadis olarak karşımıza çıktığından bahseder.[59] Hatiboğlu, "Fıkhi mezheblere mahsus rivayetler yanında, tabii bu mekteblerin temsilcilerine aid haberlerin de bulunması gerekir. Re'ycilerin üstadı Ebū Hanîfe (80-150) mutad olduğu üzere kapalı olarak ifade edilmektedir:" sözleriyle aşağıdaki müttefekun aleyh hadisin istismar edildiğini dile getirir:[60]

حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ ثَوْرٍ، عَنْ أَبِي الْغَيْثِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: « كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ فَأُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْجُمُعَةِ وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ، قَالَ: قُلْتُ: مَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَلَمْ يُرَاجِعْهُ حَتَّى سَأَلَ ثَلَاثًا، وَفِينَا سَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ، وَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ يَدَهُ عَلَى سَلْمَانَ، ثُمَّ قَالَ: « لَوْ كَانَ الْإِيمَانُ عِنْدَ الثُّرَيَّا لَنَالَهُ رِجَالٌ أَوْ رَجُلٌ مِنْ هَؤُلَاءِ «. حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ، أَخْبَرَنِي ثَوْرٌ، عَنْ أَبِي الْغَيْثِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ لَنَالَهُ رِجَالٌ مِنْ هَؤُلَاءِ[61]

> Buhârî (ö. 256/870) ← Abdülaziz b. Abdullah (ö. ?) ← Süleyman b. Bilâl (ö. 177/793) ← Sevr b. Zeyd (ö. 135/752) ← Ebû'l Ğays (ö. ?) ← Ebû Hüreyre (r.a.) (ö. 58/678) şöyle rivayet etti: Biz Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında oturuyorduk. Kendisine el-Cum'a Sûresi indirildi."Henüz kendilerine katılmamış bulunan daha başkalarına da" âyetine vardığı zaman, râvi dedi ki: Ben:"Ey Allah'ın Resûlü (s.a.v.)! (Bize henüz katılmayanlar) kimlerdir? diye sordum. Resûlullah (s.a.v.) sorana bir cevap vermedi. O, bu soruyu üç defa sordu. Selmân el-Fârisî (r.a.) aramızda idi. Resûlullah (s.a.v.) elini Selmân'ın (r.a.) üzerine koydu. Sonra: "Eğer iman Süreyya yıldızında olsaydı şunlardan birtakım adamlar ya da bir adam muhakkak ona uzanıp alırlardı" buyurdu. Buhârî (ö. 256/870) ← Abdullah b. Abdülvehhab (ö. 228/842) ← Abdülaziz b. Abdullah (ö. ?) ← Sevr b. Zeyd (ö. 135/752) ← Ebû'l Ğays (ö. ?) ← Ebû Hüreyre (r.a.) (ö. 58/678) Peygamber'in (s.a.v.): "Şunlardan birtakım adamlar ona muhakkak uzanıp alırlardı" buyurduğunu haber vermiştir.

59 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 95.

60 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 96.

61 Ma'mer b. Râşid, *Kitâbü'l-Câmi'*, 10:139 (no. 20986); İsmâîl b. Ca'fer, *Hadîsü İsmâîl b. Ca'fer*, 322 (no. 257); İbn Vehb, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1:65 (no. 145), 2:45 (no. 80); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6:415 (no. 32516); İshak b. Râhûye, *el-Müsned*, 1:415 (no. 468); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13:331 (no. 7949), 15:237 (no. 9406), 15:260 (no. 9440), 16:90 (no. 10056); Buhârî, "Tefsîr", 373 (no. 4615); Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 59 (no. 2546); Tirmizî, "Tefsîr", 47 (no. 3260, 3261), 62 (no. 3310), "Menâkıb", 144 (no. 3933); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7:360 (no. 8220), 10:300 (no. 11528).

Müttefekun aleyh olan bu rivayetin Ebû Hüreyre'den (r.a.) seksenin üstünde tariki vardır. Bu tariklerde bulunan râvilerin cerh ve ta'dîl durumlarına göre isnadlarının sahih, hasen, zayıf ve mevzû olarak değerlendirildikleri görülmektedir. Çalışmanın kapsamı gereği değerlendirilen hicrî üçüncü asra kadarki tariklerin isnadlarının çoğunun muttasıl sahih ve hasen, birkaçının da zayıf olduğu tespit edilmiştir. Yukarıda zikredilen Buhârî isnadı da muttasıl sahih tariklerden bir tanesidir.[62] Ayrıca hadisin sahih ve muttasıl bir tarikle Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi"*inde yer alması da mezhep taraftarları tarafından uydurulduğu iddiasının mümkün olmadığını göstermektedir.

3.7. Sûfilik Temayülünün Mahsulü Olduğu İddia Edilen Rivayetler

Hz. Peygamber zamanından itibaren zâhidâne bir hayat yaşayanların bulunduğundan bahseden Hatiboğlu, bu kişilerin zamanla çoğalıp yayıldığını ve siyasî hadiseler karşısındaki tarafsızlar grubunun temsilcisi olarak hadis istismarına ortak olduklarını şu cümlelerle ifade eder:

> Fakat bu münferid tutumların, fitnelerin zuhurundan sonra bir cereyan hâlini aldığı görülmüştür ki, siyasi hâdiseler karşısındaki davranışlarını daha evvel incelemiş olduğumuz tarafsızlar zümresini, bu cereyanın başlıca temsilcileri olarak kabul edebiliriz. Emevi ve Abbasi debdebesini, kendi dinî anlayışlarıyla bağdaştırmamış kimselerin bir aksülameli mahiyetinde görünen rivayetler daha ziyade bu çevrelerin mahsulüdür.

Bu bağlamda zikrettiği rivayetlerden biri şudur:[63]

> حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، قَالَ: تَذَاكَرْنَا عِنْدَ إِبْرَاهِيمَ الرَّهْنَ وَالْقَبِيلَ فِي السَّلَفِ، فَقَالَ إِبْرَاهِيمُ: حَدَّثَنَا الْأَسْوَدُ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ النَّبِيَّ « اشْتَرَى مِنْ يَهُودِيٍّ طَعَامًا إِلَى أَجَلٍ، وَرَهَنَهُ دِرْعَهُ»[64]

62 Alper, "Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi", 78.

63 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 97.

64 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 7:439 (no. 15024); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4:271 (no. 20014); İshak b. Râhûye, *el-Müsned*, 3:845 (no. 1501), 3:846 (no. 1503), 3:879 (no. 1551); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40:176 (no. 24146), 42:164 (no. 25275), 43:98 (no. 25933), 43:137 (no. 25998); Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, 7 (no. 6); Buhârî, "Büyû'", 14 (no. 1962), 33 (no. 1990), 88 (no. 2088), "Selem", 5 (no. 2133), 6 (no. 2134), "İstikrâz", 1 (no. 2256), "Rehn", 2 (no. 2374), 5 (no. 2378), "Cihâd", 88 (no. 2759), "Meğâzî", 80 (no. 4197); Müslim, "Müsâkāt", 24 (no. 1603); İbn Mâce, "Rehn", 1 (no. 2436); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6:58 (no. 6158), 6:75 (no. 6201); Nesâî, "Büyû'",

Buhârî (ö. 256/870) ← Müsedded (ö. 228/843) ← Abdülvahid (ö. 176/792) ← A'meş (ö. 148/765) ← İbrâhim (ö. 96/714) ← Esved (ö. 75/694) ← Âişe (r.anhâ) (ö. 58/678) şöyle rivayet etti: "Peygamber (s.a.v.) bir Yahudi'den, bedelini bir müddet sonra ödemek üzere yiyecek satın aldı ve ona demirden bir zırhı rehin bıraktı."

Hz. Âişe (r.anhâ) tarikleri incelenen müttefekun aleyh bu rivayetin, Buhârî'nin iki muallak isnadı hariç Sahîhayn'daki varyantlarının tamamı muttasıl ve sika râvilerden müteşekkil sahih rivayetlerdir. Rivayetin değerlendirilen diğer isnadları ise en düşük *sadûk* olarak vasfedilen râviler barındırmaları sebebiyle hasen seviyesindedir. Dolayısıyla Hatiboğlu'nun rivayeti sûfîlik temayülünün mahsulü sayan iddiası klasik hadis tenkidi açısından isabetli görünmemektedir.[65]

3.8. "Hadis Tenkidinin Bir Zaruret Hâlini Aldığı Devir" Başlığı Altındaki Rivayetler

Buraya kadar ele alınan rivayetler eserin "Hadis Tenkidi" bölümünde yer alırken bu başlık altındaki rivayet, kitabın "Hadis Tenkidinin Doğuşu" bölümünde geçmektedir. Hatiboğlu bu bölümde hadis uydurma faaliyetlerinin ne zaman başladığına ve bunları önlemek amacıyla hadis tenkidiyle uğraşanlar arasında istismarın nasıl devam ettiğine dair örnekler vermektedir.[66] Fitnelerle birlikte birçok kişi ve dava adına yalan söylenildiğini belirten Hatiboğlu, bu konulara misaller vermektedir. Ayrıca istismar faaliyetlerinin sadece Hz. Peygamber adına doğrudan olarak yapılmadığını sahâbîlerin de vasıta olarak bu uydurma rivayetlerde kullanıldıklarını ifade etmektedir.[67] Hatiboğlu, müttefekun aleyh olan "Sizin en hayırlı asrınız.." hadisinin uydurma olduğunu şu cümlelerle dile getirir:

> Siyasi ihtilaf ve mücadelelerin sonucunda, ikinci asrın ilk yarısında şüyû bulmuş akidevî fırka ve cereyanların, hadîs müessesesinin istismarında, siyasi olanlardan daha geniş sâhalar açmış olduğunu, bundan evvelki bahiste misalleriyle görmüştük. Hz. Peygamber'e ifade ettirilmiş olarak kabul ettiğimiz aşağıdaki rivayet, bu vaziyetin peygamberî ifadesidir:[68]

58 (no. 4609), 83 (no. 4650).

65 Alper, "Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi", 80.

66 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 99-100.

67 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 101-102.

68 Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 102.

حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، حَدَّثَنَا النَّضْرُ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ، سَمِعْتُ زَهْدَمَ بْنَ مُضَرِّبٍ، سَمِعْتُ عِمْرَانَ بْنَ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: « خَيْرُ أُمَّتِي قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ »، قَالَ عِمْرَانُ: فَلَا أَدْرِي أَذَكَرَ بَعْدَ قَرْنِهِ قَرْنَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا، ثُمَّ إِنَّ بَعْدَكُمْ قَوْمًا يَشْهَدُونَ وَلَا يُسْتَشْهَدُونَ، وَيَخُونُونَ وَلَا يُؤْتَمَنُونَ، وَيَنْذُرُونَ وَلَا يَفُونَ وَيَظْهَرُ فِيهِمُ السِّمَنُ [69]

Buhârî (ö. 256/870) ← İshâk b. Râhûye (ö. 238/853) ← Nadr b. Şumeyl (ö. 204/820) ← Şu'be (ö. 160/776) ← Nasr b. İmrân (ö. 128/745) ← Zehdem b. Mudarrib (ö. ?) ← İmrân b. Husayn (r.a.) (ö. 52/672) Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Sizin hayırlı asrınız, benim içinde yaşadığım zamandır. Sonra benimle yaşayanlara yakın olanlardır. Daha sonra onlara yakın olanlardır" buyurdu. İmrân (r.a.): Peygamber (s.a.v.) kendi asrından sonra hayırlı asır olarak iki asır mı, yoksa üç asır mı zikretti; bilmiyorum, demiştir. Peygamber (s.a.v.) devamla şöyle buyurdu: "Sizden sonra bir kavim gelecektir ki bunlar şehâdet etmeleri istenmeden şâhidlik edecekler; hıyanet edecekler, kimse bunlara güvenmeyecek, yine bunlar adak adayacaklar, fakat adaklarını yerine getirmeyeceklerdir. Artık bunlar arasında (tıka basa yemek içmek) semizlenmek ortaya çıkar (yânî onlara göre hayâtın gayesi bu işlerden ibaret olur.)

Yukarıdaki rivayet İmrân b. Husayn (r.a.) (ö. 52/672) tarikiyle İbn Mâce hariç *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında muttasıl olan birçok sahih ve hasen tarikle yer almaktadır. Birçok sahâbîden üç yüze yakın mütâbi' ve şâhidi bulunmaktadır. Ayrıca Tayâlisî'nin *el-Müsned*'inde de Hişâm (ö. 152/769) ← Katâde (ö. 117/735) ← Zürâre (ö. 93/711) ← İmrân b. Husayn (r.a.) tarikiyle yine muttasıl ve *sika* râvilerden oluşan bir isnadla yer almaktadır. Hadisin Kütüb-i Tis'a'daki bütün varyantlarını ve ilk üç asırdaki tüm rivayetlerini inceleyen müstakil çalışmalar da hadisin sahih olduğu sonucuna ulaşmıştır.[70] Dolayısıyla Hatiboğlu'nun siyasî

69 Tayâlisî, *el-Müsned*, 2:178 (no. 880), 2:186 (no. 892); İbnü'l-Ca'd, *el-Müsned*, 196 (no. 1283, 1289); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6:404 (no. 32410, 32411); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33:53 (no. 19820), 33:54 (no. 19823), 33:70 (no. 19835), 33:138 (no. 19906), 33:173 (no. 19953); Buhârî, "Şehâdât", 9 (no. 2508), "Fezâilü ashâbi'n-Nebî", 1 (no. 3450), "Rikāk", 7 (no. 6064), "Adak", 26 (no. 6317); Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1:519 (no. 575); Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 52 (no. 2535); Ebû Dâvûd, "Sünnet", 10 (no. 4657); Tirmizî, "Fiten", 43 (no. 2221, 2222), "Şehâdât", 4 (no. 2302); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 2:628 (no. 1468, 1470, 1472); Bezzâr, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, 9:18-19 (no. 3521), 9:74-75 (no. 3603); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4:450 (no. 4732); Nesâî, "Adak", 29 (no. 3809).

70 Detaylı bilgi için bk. Aydemir, "İlk Müslüman Nesillerin Üstünlüğü Düşüncesi"; Tanburacı, "Ümmetimin En Hayırlıları Benim Neslimdir…", 242; Demirbaş, "Hayru'n-Nâs Karnî Hadîsi'nin Hanefî Hadîs Anlayışına Etkileri", 286-315.

ihtilaf ve mücadeleler sonucunda uydurulduğu iddiası klasik hadis tenkidi açısından isabetli değildir.[71]

SONUÇ

Mehmed Said Hatiboğlu, Türkiye'de akademik hadis alanında ilk çalışmalarda bulunması ve özellikle de yetiştirdiği öğrencileri açısından etkili bir isimdir. Onun hadis ilmine yaklaşımı ve hadis tenkidi usulü bu açıdan önem arz etmektedir. Doktora tezinin kitaplaştırılmış hali olan *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* adlı eserinde muhteva/içerik tenkidi yoluyla mevzû olduğu iddiasında bulunduğu, merfû (79) ve mevkuf (7) olmak üzere toplam 86 rivayet tespit edilmiştir. Bunlardan müttefekun aleyh (23), sadece Buhârî (9) ve sadece Müslim (11) olmak üzere 42'si Buhârî ve Müslim'de, kalan 44'ü ise Ebû Dâvûd (6), Tirmizî (8), İbn Mâce (12), Nesâî (1), Ahmed b. Hanbel (el-Müsned) (7), İbn Sa'd (et-Tabakâtü'l-kübrâ) (9) ve Nuaym b. Hammâd'da (el-Fiten) (1) yer almaktadır. Bu hadisler incelenerek geçtikleri klasik kaynak tespit edilmiş, rivayetlerin isnadları hakkında değerlendirmelerde bulunulmuş ve Hatiboğlu'nun içerik tenkidlerinin fiten, kıyamet alametleri, fezâil, gayr-ı metlüv vahiy gibi konularda yoğunlaştığı görülmüştür. Değerlendirilen bu rivayetlerden 42 Buhârî ve Müslim hadisinin sahih ve hasen; diğer kaynaklarda geçen 1 hadisin mevzû, 3 hadisin metrûk, 14 hadisin zayıf, 20 hadisin hasen, 6 hadisin ise sahih oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu makalede ise söz konusu rivayetlerden dokuzu ele alınmış ve fiten, fezâil, kıyamet alametleri, gayr-ı metlüv vahiy gibi konuları içermesi nedeni ile sadece içerik tenkidi ile mevzû olarak nitelenen hadislerin isnad analizi sonrasında aynı hükme tabi tutulamayabildikleri tespit edilmiş, isnad tenkidi ve içerik tenkidi ile ulaşılan sonuçlar arasındaki fark örnekler üzerinden gösterilmiştir. Hatiboğlu'nun rivayetleri seçerken yalnızca metni göz önünde bulundurduğunu bizzat ifade etmesi ve tezini hazırladığı dönemde matbu hadis müdevvenatının sınırlı olması, isnad tenkidini ihmal etmesini kısmen açıklamakla birlikte, incelenen örnekler isnadı dikkate almaksızın sadece içerik tenkidiyle mevzû hükmü vermenin klasik hadis tenkidi açısından yeterli olmadığını göstermektedir.

71 Alper, "Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi", 81.

KAYNAKÇA

Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*. Nşr. Mahmûd Muhammed Halîl - Subhî el-Bedrî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.

Abdullah b. Ahmed, Ebû Abdirrahman Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Fezâilü Osmân b. Affân*. Nşr. Ebû Mus'ab Tal'at el-Hulvânî. Riyad: Dâru Mâcid Asîrî, 1421/2000.

Abdullah b. Ahmed, Ebû Abdirrahman Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Kitâbü's-Sünne*. Nşr. Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtânî. 2 cilt. Mekke: Dâru İbni'l-Kayyim, 1406/1986.

Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *el-Emâlî fî Âsâri's-Sahâbe*. Nşr. Mecdî Seyyid İbrâhim. Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, t.y.

Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *el-Musannef*. Nşr. Habîbürrahman el-A'zamî. 12 cilt, 2. basım. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Fezâilü's-Sahâbe*. Nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs. 2 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Kitâbü'z-Zühd*. Nşr. Muhammed Ahmed Îsâ. Kahire: Dâru'l-Gadi'l-Cedîd, 1426/2005.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Nşr. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid. 50 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Alper, Senanur. "Mehmed Said Hatiboğlu'nun İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu Eserindeki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi". Yüksek Lisans Tezi, Yalova: Yalova Üniversitesi, 2025.

Aydemir, Selahattin. "İlk Müslüman Nesillerin Üstünlüğü Düşüncesi ve 'İnsanların En Hayırlısı Benim Asrımda Yaşayanlardır…' Rivâyetinin Tahlil ve Tenkidi". Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2017.

Behşel, Eslem b. Sehl el-Vâsıtî. *Târîhu Vâsıt*. Nşr. Kûrkîs Avvâd. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1406/1986.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-Eşrâf*. Nşr. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. 13 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.

Benli, Davut Gazi. "Din Dili Bağlamında 73 Fırka Hadisinin Değerlendirilmesi". Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2010.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *el-Bahrü'z-Zehhâr*. Nşr. Mahfûzurrahman Zeynullah. 18 cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1409/1988.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Nşr. Mustafa Dîb el-Buga. 7 cilt, 5. basım. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil. *el-Edebü'l-Müfred*. Nşr. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1419/1998.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil. *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. Çev. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil. *et-Târîhu'l-Kebîr*. Nşr. Muhammed b. Debbâsî Abdülfettâh en-Nahhâl. 12 cilt. Riyad: en-Nâşirü'l-Mütemeyyiz li't-Tıbâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1440/2019.

Çakır, Rabia Sena. "Mehmed Said Hatiboğlu ve Hadis Tenkitçiliği". Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2021.

Çalgan, Mehmet Ali. *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2023.

Demirbaş, Muhammed Furkan Taha. "Hayru'n-Nâs Karnî Hadîsi'nin Hanefî Hadîs Anlayışına Etkileri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2022): 286-315.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. *Kitâbü's-Sünen*. Nşr. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Beleli. 7 cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risâle, 1435/2009.

Eren, Muhammet Emin. "Fırkalaşma Olgusu Bağlamında 73 Fırka Rivayetleri". Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2014.

Gürler, Kadir. "Kadının Yöneticiliği Meselesi: Bir Hadisin Okunuşu ve Eleştirisi". *Dinî Araştırmalar* 4, 11 (2001): 67-94.

Harbî, Ebû İshâk İbrâhim b. İshâk b. İbrâhim. *Garîbü'l-Hadîs*. Nşr. Süleyman b. İbrâhim b. Muhammed el-Âyed. 3 cilt. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1405/1985.

Hatiboğlu, Mehmed Said. *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*. 3. basım. Ankara: Otto Yayınları, 2020.

Hatiboğlu, Mehmed Said. "Kültürel Mirasımız Üzerine Mehmed Said Hatiboğlu ile Söyleşi". Görüşmeci: İlhami Güler - Ali Dere. *Kültürel Mirasımızı Tenkid Zarureti*, 133-143. 5. basım. Ankara: Otto Yayınları, 2017.

Hatiboğlu, Mehmed Said. "M. Said Hatiboğlu ile M. Tayyib Okiç'in İlmî Kişiliği ve Tesirleri Üzerine". Görüşmeci: İbrahim Hatiboğlu. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5, 2 (2007): 165-190.

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *el-Âhâd ve'l-Mesânî*. Nşr. Bâsim b. Faysal el-Cevâbire. 6 cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, 1411/1991.

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *es-Sünne*. Nşr. Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî. 2 cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs. *Kitâbü'l-Cerh ve't-Ta'dîl*. 9 cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1371/1952.

İbn Ebû Hayseme, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb. *et-Târîhu'l-Kebîr*. Nşr. Salâh b. Fethî. 4 cilt. Kahire: Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse, 1424/2004.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. Nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 cilt. Beyrut: Dâru't-Tâc, 1409/1989.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. Nşr. Muhammed Avvâme. Halep: Dâru'r-Reşîd, 1406/1986.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifi'n-Nizâmiyye, 1326.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī. 2 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Amr b. Şebbe el-Basrî. *Târîhu'l-Medîne*. Nşr. Fehîm Muhammed Şeltût. 4 cilt. Cidde: Seyyid Habîb Mahmûd Ahmed, 1399.

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Fihrî el-Mısrî. *Tefsîrü'l-Kur'ân*. Nşr. Miklos Muranyi. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

İbnü'l-Ca'd, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî el-Bağdâdî. *el-Müsned*. Nşr. Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410/1990.

İshak b. Râhûye, Ebû Ya'kūb İshak b. İbrâhim el-Hanzalî. *el-Müsned*. Nşr. Abdülgafûr b. Abdülhak el-Belûşî. 5 cilt. Medine: Mektebetü'l-Îmân, 1412/1991.

İsmâîl b. Ca'fer, Ebû İshâk İsmâîl b. Ca'fer b. Ebî Kesîr el-Ensârî el-Medenî. *Hadîsü İsmâîl b. Ca'fer*. Nşr. Ömer b. Rafîd es-Süfyânî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1998.

Kırbaşoğlu, M. Hayri. "İstismara Elverişli Münbit Toprak: Hadisler". *İslâmiyât* 3, 3 (2000): 121-136.

Kızıl, Fatma. "Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar". *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 5, 1 (2019): 155-245.

Makdisî, Ziyâeddin Muhammed b. Abdülvâhid. *el-Ehâdîsü'l-Muhtâre*. Nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş. Beyrut: Dâru Hıdır, 1420/2000.

Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve el-Ezdî. *Kitâbü'l-Câmi'*. Abdürrezzâk, *el-Musannef* içinde, nşr. Habîbürrahman el-A'zamî, c. 10-11. 12 cilt, 2. basım. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983.

Mervezî, Ebû Abdillah Muhammed b. Nasr b. Yahyâ. *es-Sünne*. Nşr. Abdullah b. Muhammed el-Busayrî. Riyad: Dâru'l-Âsıme, 1422/2001.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī. 5 cilt. Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1374-1375/1955-1956.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Nşr. Şuayb el-Arnaût. 12 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî bi-Şerhi'l-Hâfız Celâleddîn es-Süyûtî ve Hâşiyeti'l-İmâm es-Sindî*. Nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. 8 cilt, 2. basım. Halep: Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1406/1986.

Nuaym b. Hammâd, Ebû Abdillah Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Huzâî el-Mervezî. *el-Fiten*. Nşr. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî. 2 cilt. Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412/1992.

Polat, Salahattin. *Hadis Araştırmaları*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.

Tanburacı, Murat. "'Ümmetimin En Hayırlıları Benim Neslimdir…' Hadisinin Tespit ve Tahlili". Yüksek Lisans Tezi, Siirt: Siirt Üniversitesi, 2022.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd. *el-Müsned*. Nşr. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1419/1999.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.

Topgül, Muhammed Enes. "Paradigmadan Paradigmaya: Pozitif Bilim Neden Metin Tenkit Kriteri Olsun?". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 9, 2 (2011): 117-141.

Yüksel, Mücahit. "Hav'eb Köpeklerinin Havlaması Olayıyla İlgili Rivâyetlerin Sened ve Muhteva Değerlendirmesine Dâir Bazı Tespitler". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25, 1 (2021): 5-21.

Zehebî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed. *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyetün fi'l-Kütübi's-Sitte*. Nşr. Muhammed Avvâme. 2 cilt. Cidde: Dâru'l-Kıble, 1413/1992.

Zehebî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*. Nşr. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.